

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 349.41(477)»1906/1922»:94(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2026-1/1>**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН
В УКРАЇНІ (1906–1922 РР.): ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ****Білошкурська Зінаїда Павлівна,**

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри правових дисциплін
Уманського національного університету
ORCID ID: 0009-0009-0855-5047

Костюк Майя Володимирівна,

кандидатка історичних наук, доцентка,
доцентка кафедри історії та культури України
Уманського національного університету
ORCID ID: 0000-0002-8484-2074

Ситник Юлія Вікторівна,

кандидатка історичних наук,
доцентка кафедри соціальних і гуманітарних наук
Уманського національного університету
ORCID ID: 0000-0002-7912-908X

Стаття присвячена комплексному дослідженню трансформації земельного законодавства на українських теренах у період з 1906 року до початку 1920-х років. Автори аналізують еволюцію правових норм, починаючи від Столипінської аграрної реформи, яка мала на меті руйнування сільської общини та утвердження приватного селянського землеволодіння через систему відрубів і хуторів. У роботі детально розглянуто законотворчу діяльність урядів періоду Української революції 1917–1921 рр., зокрема Центральної Ради, Гетьманату Павла Скоропадського та Директорії УНР. Висвітлено діаметрально протилежні підходи до вирішення аграрного питання: від соціалізації та скасування приватної власності до її відновлення та спроб створення міцного середнього класу на селі. Особливу увагу приділено перехідному етапу встановлення радянської влади, що ознаменувався прийняттям Декрету про землю та першого Земельного кодексу УСРР 1922 року. Досліджено процес одержавлення земельного фонду, запровадження принципу виключної державної власності та правове регулювання соціалістичного землеустрою. З'ясовано, що цей період характеризувався високою динамікою правових змін, спробами кодифікації та поступовим обмеженням прав окремих республік на користь союзного центру. Висновки підкреслюють, що законодавство цієї доби заклало фундамент для подальшої колективізації та сформувало специфічну модель радянського земельного правопорядку, яка суттєво відрізнялася від попередніх імперських та національно-демократичних практик.

Ключові слова: земельна реформа, земельна власність, нормативно-правові акти про землю, маніфест, землевпорядні комісії, земельний наділ, земельні кодекси, державна власність на землю, землекористування і землеустрій.

Biloshkurska Zinaida, Kostiuk Maiia, Sytnyk Julia. Legal regulation of land relations in Ukraine (1906–1922): historical and legal aspect

The article is devoted to a comprehensive study of the transformation of land legislation on Ukrainian lands from 1906 to the early 1920s. The author analyzes the evolution of legal norms, starting from the Stolypin agrarian reform, which aimed to dissolve the village community and establish private peasant landownership through a system of "otruhy" and "khutory". The

paper examines in detail the legislative activities of the governments during the Ukrainian Revolution of 1917–1921, specifically the Central Rada, the Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi, and the Directorate of the UNR. Diametrically opposed approaches to solving the agrarian issue are highlighted: from socialization and the abolition of private property to its restoration and attempts to create a strong middle class in the countryside. Particular attention is paid to the transitional stage of the establishment of Soviet power, marked by the adoption of the Decree on Land and the first Land Code of the Ukrainian SSR in 1922. The process of nationalizing the land fund, the introduction of the principle of exclusive state ownership, and the legal regulation of socialist land management are studied. It was found that this period was characterized by high dynamics of legal changes, codification attempts, and the gradual restriction of the rights of individual republics in favor of the union center. The conclusions emphasize that the legislation of this era laid the foundation for further collectivization and formed a specific model of the Soviet land legal order, which significantly differed from previous imperial and national-democratic practices.

Key words: land reform, land ownership, regulatory legal acts on land, manifesto, land management commissions, land allotment, land codes, state ownership of land, land use and land management.

Вступ. На початку ХХ століття були створені сприятливі умови для реформи селянського землеволодіння. Головні завдання щодо реформування земельних відносин і прийняття законодавчих актів впливали з усієї минулої історії утворення селянських землеволодінь і особливо з порядку та умов утворення селянської земельної власності. Понад сорок років пройшло після скасування кріпосного права, відведення земельних наділів звільненим селянам до нової епохи у земельних відносинах, від якої починається підвищення уваги до землеустрою з боку уряду та народу.

Теоретико-методологічне підґрунтя. Земельне законодавство, починаючи з періоду Столипінської земельної реформи й до революційних подій 1917–1921 рр. поповнилось низкою нормативно-правових актів, що й стало предметом нашого дослідження. Актуальність цієї наукової теми, насамперед, зумовлена великою увагою, яка впродовж тривалого періоду приділяється науковими експертами та фахівцями вивченню питань дії земельних законів на українських землях, зародженню державної власності на земельні ділянки. У статті немає численного цитування різних літературних джерел, яке, на нашу думку, створювало б плутанину у логіці викладеного матеріалу. Однак усе, що в ній подається, є результатом опрацювання та систематизації методологічних підходів і висновків авторів цієї наукової публікації та положень основних нормативно-правових актів, окремих монографій, науково-практичних комен-

тарів ечених Ю. Шемчушенка, О. Мироненко, Л. Новаковського, М. Пилипенка, Ю. Терещенко, О. Хоменко та ін.

Мета цієї наукової студії полягає в поглибленому вивченні процесу впливу земельних законів, які регулювали земельні відносини на території Російської імперії на українські землі від Столипінської аграрної реформи до доби Української національної революції 1917–1921 рр. та входження УСРР до складу СРСР з акцентом на дослідженні проблем, які виникали у зв'язку з цим. Основним **завданням** статті є обґрунтування змін, які відбувалися в цій сфері та розкриття певних зовнішніх і внутрішніх причин. Це дослідницьке завдання зосереджується на історико-правовому аналізі аграрного законодавства, його впливу на суспільство та земельну сферу України в умовах імперського панування та радянських перетворень, з метою розкриття причинно-наслідкових зв'язків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим законодавчим актом подальшого регулювання земельних відносин у новому руслі став Указ про організацію землеустрою й утворення Комітету по землевпорядних справах, а також губернських і повітових землевпорядних комісій, який був виданий 4 березня 1906 р. Особливе значення мав царський указ «Про доповнення деяких постанов чинного закону, що стосуються селянського землеволодіння та землекористування» від 9 листопада 1906 р. [8], прийнятий на основі ст. 87 Зводу основних державних законів, який заклав правові засади земельної реформи та розпочав

реалізацію нової земельної програми. Відповідно до його положень було заборонено проведення переділів землі в общині та повсюдний перехід від права общини на земельний наділ до права селянського двору на частку наділу, закріплену за ним останнім переділом. Цим самим повсюдно було здійснено перехід до подвірного землеволодіння, а община як суб'єкт земельного права переставала існувати. Зміст цих положень полягав у тому, що землекористувачі отримували на підставі своїх заяв у приватну власність належні їм присадибні ділянки, а також і ті земельні ділянки, які були в общинному володінні, але за умови, що вони були передані їм у постійне (не засноване на оренді) користування. Селяни, які виходили з общини, були вправі вимагати виділення в їх особисту власність замість декількох наділів єдину земельну ділянку (відруб) із можливістю відселення на неї з подальшим утворенням самостійного хутора. Вийшовши з общини, селяни зберігали за собою право користування громадськими неподільними угіддями (ліси, пасовища тощо) у попередньому порядку. Але сільське населення ще не знало нових форм дрібної земельної власності, необхідних для ведення самостійного господарства. Потрібні були живі приклади самостійного дрібного селянського господарства. За створення таких зразкових господарств взяли землевпорядні комісії, що були створені відповідно до указу 4 березня 1906 р.

До важливих законодавчих актів окремо слід віднести, затверджений імператором і схвалений Державною Думою, Закон «Про зміну і доповнення деяких постанов щодо селянського землеволодіння» від 14 червня 1910 р. [8], та положення «Про землеустрій» від 29 травня 1911 р. [8]. Закон «Про зміну і доповнення деяких постанов щодо селянського землеволодіння» містив у собі чималі нововведення порівняно з указом від 9 листопада 1906 р. Положення «Про землеустрій» мало на меті неабияк прискорити землевпорядний процес у селах з різними видами землеволодіння: як з громадським, так і з подвірним. Загальним результатом землеустрою з 1 січня 1906 р. до 1 січня 1913 р. було створення 204 031 одноосібного селянського господарства (6,8%) на площі 1

296 тис. десятин [7, с. 117]. Суттєвою хибою Столипінської земельної реформи було отримання селянами права на вихід із общини зі своїм земельним наділом для створення хутора, до якої нібито схильні землевпорядники, які примушували селян розселятись на хутори. Однак, примусу до переселення селян на хутори не було, оскільки закон повністю надавав кожному домогосподарю право залишати за собою свою садибу в селі. Хутори, хутірські господарства (подібно теперішнім фермерським господарствам) виникали майже в усіх повітах, групами або поодиноці. Перші роки життя хуторян на новому місці були досить важкими, тому що їм відводились землі гіршої якості, але було підтверджено підвищення продуктивності хутірських і відрубних ділянок порівняно з надільною землею, яка була в черезсмужному користуванні, а також швидке та значне зростання цін на селянські землі після їхнього розподілу [9, с. 242–245].

Враховуючи економічні переваги приватного хутірського сільськогосподарського виробництва перед общинним, розпочався наступ на общинне землеробство, тобто розпочалось розповсюдження й закріплення права приватної власності на землю серед селян. Реформа передбачала виключно добровільний порядок переходу до хутірського землеволодіння. Попри чималі труднощі, до 1917 р. кількість хутірських землеволодінь збільшилась. Однак, сама реформа до цього часу не була завершена.

Безпідставною була також критика щодо радикальності техніки виконання землевпорядних робіт, адже земельну власність обов'язково потрібно встановити в натурі та зафіксувати її юридичними (картографічними) документами. Необґрунтованою також була критика щодо надання переваги землевпорядним роботам по одноосібному землеустрою, щодо приділення недостатньої уваги груповим роботам, на шкоду груповим роботам. Роботи могли виконуватись лише за добровільною згодою всіх учасників землеустрою (колективних або одноосібних (Положення «Про землеустрій» від 29 травня 1911 р.) [8].

Отже, правові норми Столипінської земельної реформи мали завдання скасовувати обов'язкові «земельні общини»,

а кожному селянинові надати право виходу з общини з виділенням землі в єдиному масиві. Ці заходи, в свою чергу, дали б можливість створити стан заможних селян-власників. Реформа не лише розширювала права селян на землю (відміна викупних платежів Указом від 3 листопада 1905 р. сприяла цьому особливо), але й був зроблений крок у напрямі реалізації приватного права власності на землю. Такий розвиток земельних відносин відбувся аж до Лютневої революції 1917 р.

Після лютневих подій 1917 року земельна політика Тимчасового уряду характеризувалася прагненням зберегти наявний правопорядок до остаточного розв'язання питання Установчими зборами. Зокрема, урядові постанови від березня та червня 1917 року мали на меті заблокувати неконтрольований перерозподіл ресурсів. Замість вільного обігу земель, запроваджувався жорсткий державний контроль над угодами купівлі-продажу, що фактично зупиняло будь-які операції після 1 березня 1917 року. Центральним органом у цій системі стало Міністерство хліборобства, яке отримало повноваження щодо нагляду за земельними фондами та підготовки майбутньої реформи, намагаючись водночас обмежити самочинні захоплення приватних маєтків селянськими комітетами.

Паралельно на українських землях формувався власний вектор аграрного законодавства. Тимчасовий земельний закон від 18 січня 1918 року, ухвалений Центральною Радою, декларував скасування права власності на землю, проте його практична реалізація була ускладнена відсутністю чіткого механізму адміністрування. Правовий вакуум, що виник внаслідок заперечення приватного володіння, призвів до дестабілізації сільськогосподарського виробництва, що стало однією з причин подальшої зміни політичного курсу.

3 березня 1917 р. була створена Українська Центральна Рада, головою якої було обрано М. С. Грушевського, яка III Універсалом від 7 листопада 1917 р. проголосила створення Української Народної Республіки та скасування приватної власності на землі поміщицькі й інші землі нетрудових господарств сільськогосподарського призначення, а також на удільні, монас-

тирські, кабінетські та церковні землі [12, арк. 9].

18 січня 1918 р. IX сесією Української Центральної Ради було затверджено Тимчасовий земельний закон [3, с. 581; 5. Відповідно до положень згаданого закону, право власності на всі землі скасовувалося. Землі сільськогосподарського призначення відходили до компетенції сільських громад, волосних, повітових і губернських земельних комітетів. Форми користування землями сільськогосподарського призначення поділялись на державну, громадську та приватнотрудову. Встановлювалася норма наділення для приватнотрудового господарства, під якою розумілася така кількість землі, на якій сім'я або товариство, здійснюючи господарювання звичайним для своєї місцевості способом, мали б прибутки, необхідні як для задоволення своїх споживчих потреб, так і для підтримання свого господарства. Норма не повинна перевищувати таку кількість землі, яку могли обробити власного працею члени сім'ї або товариства. Земля передавалася у користування безоплатно, оподаткуванню підлягали тільки поверх встановлені норми. Також сільськими громадами та товариствами встановлювалися строки користування землею, передбачений напрям державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників через надання кредитної підтримки. Проте законом не були визначені джерела формування фонду кредитування, що ставило під сумнів цю проголошену акцію держави [3, с. 581–582].

Тимчасовий закон передбачав також вилучення понаднормову кількість земель у попередніх власників. Вилучені землі мали надходити у розпорядження земельних комітетів для подальшого розподілу між малоземельними селянами. Передбачалось збереження надбань висококультурних господарств у насінництві, племінній справі. Землі таких господарств, які не вдалося передати для обробітку господарям, щоб не втратити результативних здобутків цих господарств і продовжити їх розвиток, відходили у відання земельних комітетів, які змушені були вести господарство на них самі або передати названі землі органам місцевого самоврядування чи науково-дослідним установам.

Прихід до влади Павла Скоропадського ознаменував повернення до консервативних правових засад. Законодавчі акти Української Держави, зокрема укази від травня та червня 1918 року, були спрямовані на реставрацію інституту приватної власності. Правовий акцент змістився на захист господарської діяльності: закон гарантував власникам недоторканність майбутнього врожаю та відновлював цивільний обіг земель за межами міських поселень [1, с. 1–2; 2, с. 494; 11, с. 46]. Це було стратегічно важливим для відновлення роботи аграрного сектору та забезпечення промисловості, зокрема цукрових заводів, необхідною сировиною.

Земельне питання знову набуло актуальності лише зі створенням наприкінці травня 1920 р. нового коаліційного уряду. Але всі їхні спроби реформувати земельні відносини були марними. 21 березня 1921 р. у Ризі було укладено мирний договір, у якому передбачалося визнання польським урядом більшовицького уряду УРСР, що фактично означало закінчення доби Директорії УНР.

Отже, земельна політика Директорії УНР була виражена класовою політикою, спрямованою на забезпечення землею малоземельного та безземельного селянства. Земельне законодавство не виконало свого завдання по консолідації селянства навколо влади УНР. Це було однією з причин поразки української національної революції.

Всі законодавчі акти, які регулювали земельні відносини, і які були прийняті Тимчасовим урядом Росії, Українською Центральною Радою, урядом П.П. Скоропадського, урядом Директорії УНР, проголошувались скасованими.

Натомість радянська модель регулювання, що базувалася на «Декреті про землю», пропонувала радикально інший підхід – повну націоналізацію. Правовий режим, встановлений радянською владою, повністю виключав землю з товарного обігу. Держава проголошувалася єдиним суб'єктом права власності, тоді як безпосередні виробники отримували наділи лише на правах користування. Принцип зрівняльного землекористування став юридичним фундаментом для

ліквідації великих господарств та переходу до централізованого управління земельними ресурсами, що згодом було закріплено в нормах кодифікованого права 1920-х років.

Так, на III Всеросійському з'їзді Рад 18 січня 1918 р. були прийняті основні положення Декрету про соціалізацію землі, а 9 лютого 1918 р. він був затверджений. Декрет складався з 13 розділів, в яких була підтверджена націоналізація земель, надр, лісів і вод, положення про право виключної державної власності на землю та її надра.

Наступним нормативно-правовим актом радянської влади у сфері регулювання земельних відносин було «Положення про соціалістичний землеустрій та про заходи переходу до соціалістичного землеробства», прийняте Всеросійським Центральним виконавчим комітетом 14 лютого 1919 р. Суттєвими особливостями «Положення про соціалістичний землеустрій» є перша спроба правової регламентації державних і суспільних форм землекористування й встановлення чіткого державного управління та контролю за їхньою діяльністю, яким були присвячені окремі глави положення. Це «Положення» нерозривно пов'язало заходи щодо землеустрою та перебудови сільського господарства. В «Положенні» обґрунтовувалася необхідність переходу від одноосібних форм землекористування до землекористування радгоспів, сільськогосподарських комун, артілей, товариств щодо суспільного обробітку землі. Водночас «Положення» регламентувало й одноосібне землекористування трудових господарств. У «Положенні» вперше було введено поняття єдиного державного земельного фонду, який перебував у безпосередньому віданні відповідних органів державної влади та управління.

Отже, «Положення про соціалістичний землеустрій та про заходи переходу до соціалістичного землеробства» як нормативно-правовий акт радянського земельного законодавства заклало основу для подальшої диференціації форм землекористування у бік одержавлення, усупільнення земельно-майнової власності сільськогосподарських виробників та створення з одноосібних селянських госпо-

дарств колективних господарств, які виробляли сільськогосподарську продукцію.

Після схвалення 2 березня 1921 р. V Всеукраїнським з'їздом Рад Закону «Про закріплення землекористування трудових господарств» на 9 років у зазначені заходи щодо реформування земельних відносин та відповідно до Земельного кодексу РРСФР, який був уведений в дію з 1 грудня 1922 р. й детально регулював трудове землекористування одноосібних селянських господарств та заохочував колективні форми господарства, було внесено деякі зміни. На більшості території України ці заходи не були здійснені через те, що терміново закінчити відведення, розподіл і перерозподіл земель у межах повітів і волостей було неможливо. Все це вимагало значного часу й тому роботи щодо закріплення земель затяглися аж до 1924 р.

Остаточне ж закріплення радянської моделі аграрних відносин відбулося з ухваленням Земельного кодексу УСРР 1922 року. Цей документ став інструментом уніфікації правових норм, що виникли в період «воєнного комунізму», та їхньої адаптації до умов нової економічної політики [4, ст. 750]. Фундаментальною засадою кодексу було повне виведення земельних ресурсів із цивільного обігу. Держава, виступаючи монополієм власником, фактично заборонила будь-які форми відчуження наділів. Зокрема, норми, що раніше регулювали купівлю-продаж, дарування чи заставу землі, були замінені суворими заборонними приписами, порушення яких тягнуло за собою не лише анулювання угод, а й кримінальну відповідальність із подальшою конфіскацією об'єкта правопорушення.

Радянське право того періоду конструювало особливий тип землекористування, де право розпорядження повністю належало державі, а селяни отримували лише обмежене право господарювання. Такий підхід мав на меті запобігання концентрації земель у руках заможних верств населення та створення передумов для майбутньої колективізації. Юридична конструкція кодексу 1922 року заклала тривалий пріоритет державних інтересів над індивідуальними потребами

землекористувачів, що на десятиліття визначило вектор розвитку українського села в межах радянської правової системи [4, ст. 750].

Загальні підсумки розподілу конфіскованих земель станом на 1924 р. були на користь селян України. Вони одержали у своє розпорядження 91,8% загальної площі сільськогосподарських земель [9, с. 141].

Чимала роль у здійсненні земельної реформи у двадцятих роках належала комітетам незаможних селян в Україні, які проіснували аж до початку 1933 р. Вони не тільки брали активну участь у конфіскації та передачі поміщицьких земель селянам, а й активно приступили до організації артілей і товариств з громадського обробітку землі, оскільки відчувалась гостра нестача знарядь, машин і робочої худоби [6, с. 86, 113, 162].

З утворенням 1922 р. СРСР земельне законодавство почало удосконалюватися не лише як республіканське, але й як загальносоюзне.

Висновки. Отже, земельне законодавство на початку ХХ ст. репрезентувало розрізнені нормативні акти, розкидані по різних частинах Зводу законів Російської імперії, рухалось у напрямі надання селянству прав на землю, рівних чинному в Російській імперії праву приватної власності на землю. Рух цей проходив через довгі перехідні етапи, в межах яких права селян на землю значно обмежувалися правами общин на наділ, правами колишніх власників на отримання викупної плати, становими обмеженнями. Зміст цих обмежень носив здебільшого політичний характер і зумовлювався чималим впливом консервативних кіл, що склалися з великих землевласників. Такий земельно-правовий устрій Російської імперії, а згодом і в Україні, зберігався фактично до початку Лютневої революції 1917 р.

Законодавче регулювання земельних відносин на території України, землі якої входили до Російської імперії, а згодом і до складу СРСР, було складним, багато інститутів перебувало в стадії розвитку, як і саме земельне право. Всі законодавчі акти, які регулювали земельні відносини та були прийняті Тимчасовим урядом Росії, Українською Центральною Радою, урядом

П. П. Скоропадського й Директорією, проголошувались скасованими.

Першим нормативно-правовим актом радянської влади у сфері регулювання земельних відносин став «Декрет про землю», яким була скасована приватна власність на землю й встановлена загальнонародна власність. Він став основою революційного перетворення земельних відносин, чинність якого поширювалась на всю країну, а отже, й на територію тих українських губерній, які тоді входили до складу колишньої Російської держави.

Надалі земельна політика радянського уряду України виходила з ідей, сформульованих у «Положенні про соціалістичне землевпорядкування та про заходи переходу до соціалістичного землеробства», обговореного на Харківському губернському з'їзді Рад 20 лютого 1919 р. й схваленого III Всеукраїнським з'їздом Рад.

У цьому законодавчому акті націоналізація землі дістала завершене правове оформлення, де першою статтею скасовувалась приватна власність на землю й уся земля в межах УРСР вважалась єдиним державним фондом.

Історичний огляд і дослідження законодавчих актів, реформ земельних відносин на території України в дореволюційній Росії, а згодом – у Радянській і пострадянській Україні дає можливість зробити висновок, що в галузі земельних відносин в Україні розпочався новий етап. Проведені дослідження не вичерпують усіх аспектів означеної наукової проблеми. Подальшого вивчення та систематизації потребують земельні кодекси та інші законодавчі акти про землю, розпорядження, що стосуються історії становлення та розвитку земельного законодавства на території України цієї доби.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Державний вісник*. 1918. № 15, 16 червня. С. 1–2. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001096> (дата звернення: 01.04.2026).
2. Закони УНР та Української держави про хлібну повинність. *Юридична енциклопедія* : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2 : Д – Й. С. 494–495.
3. Земельне законодавство УНР. *Юридична енциклопедія* : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2 : Д – Й. С. 581–582.
4. Земельний кодекс УСРР. Ст. 750. Збірник постанов та розпоряджень робітничеселянського уряду України за 1922–1923 рр. / Рада Народних Комісарів УРСР. Харьков : Літо-друкарня «Книгоспілки», 1922. 1147 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000180> (дата звернення: 10.04.2026).
5. Мироненко О. М. Земельне законодавство Української Народної Республіки 1917–1918. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2005. Т. 3 : Е–Й. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zemelne_zakonodavstvo_UNR_1917_1918 (дата звернення: 10.04.2026).
6. Новаковський Л. Я., Пилипенко М. А. Земельні ресурси Української РСР. Київ : Урожай, 1973. 240 с.
7. Погребінський О. Столипінська реформа в Україні. Одеса : Пролетар. 1931. 127 с.
8. Российское законодательство X–XX веков. В девяти томах. / под ред. О. И. Чистякова. Т. 7: Документы крестьянской реформы. 1984. 816 с. URL: <https://www.prlib.ru/item/1874388>.
9. Сборник статистико-экономических сведений по сельскому хозяйству России и иностранных государств. Год десятый. Петроград, 1917. [2], XIV, 673 с. URL: https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_v19_rc_1822751/.
10. Терещенко Ю. І. Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції. *Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії: Всеукр. наук. конф. 19–20 трав. 2008 р.* : збірник / Укр. ін-т нац. пам'яті, Ін-т історії України НАН України. Київ : Видавництво ім. Олени Теліги, 2008. С. 13–40.
11. Хоменко О. Діяльність уряду Української держави 1918 р. у подоланні продовольчої кризи: структурно-організаційний аспект. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 67. Т. 2. 2023. С. 44–53. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-7>

12. ЦДАВО України. Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 4 «Третій універсал Української Центральної Ради, 7 листопада 1917 р.». Арк. 9.

REFERENCES:

1. *Derzhavnyi visnyk* [State Gazette]. (1918). (No. 15, June 16), 1–2. Retrieved from: <https://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001096>.
2. Shemshuchenko, Yu.S. (Ed.). (1998). Zakony UNR ta Ukrainskoi derzhavy pro khlibnu povynnist [Laws of the UNR and the Ukrainian State on grain duty]. In Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia] (Vol. 2, pp. 494–495). *Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana*.
3. Shemshuchenko, Yu.S. (Ed.). (1998). Zemelne zakonodavstvo UNR [Land legislation of the UNR]. In Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia] (Vol. 2, pp. 581–582). *Ukrainska entsyklopediia im. M.P. Bazhana*.
4. Rada Narodnykh Komisariv URSR. (1922). Zemelnyi kodeks USRR. St. 750 [Land Code of the Ukrainian SSR. Art. 750]. In Zbirnyk postanov ta rozporiadzhen robitnyche-selianskoho uriadu Ukrainy za 1922–1923 rr. [Collection of resolutions and orders of the workers' and peasants' government of Ukraine for 1922–1923] (p. 1147). Lito-drukarnia "Knyhospilky". Retrieved from: <https://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000180>.
5. Myronenko, O.M. (2005). Zemelne zakonodavstvo Ukrainskoi Narodnoi Respubliky 1917–1918 [Land legislation of the Ukrainian People's Republic 1917–1918]. In V.A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the History of Ukraine] (Vol. 3). Naukova Dumka. Retrieved from: http://www.history.org.ua/?termin=Zemelne_zakonodavstvo_UNR_1917_1918.
6. Novakovskiy, L.Ya., & Pylypenko, M.A. (1973). Zemelni resursy Ukrainskoi RSR [Land resources of the Ukrainian SSR]. *Urozhai*.
7. Pohrebinskyi, O. (1931). Stolypinska reforma v Ukraini [Stolypin reform in Ukraine]. Proletar.
8. Chistyakov, O.I. (Ed.). (1984). Rossiiskoe zakonodatelstvo X–XX vekov. T. 7: Dokumenty krestianskoi reformy [Russian legislation of the 10th–20th centuries. Vol. 7: Documents of the peasant reform]. Yuridicheskaya literatura. Retrieved from: <https://www.prlib.ru/item/1874388>.
9. Sbornik statistiko-ekonomicheskikh svedenii po selskomu khoziaistvu Rossii i inostrannykh gosudarstv. God desiatii [Collection of statistical and economic information on the agriculture of Russia and foreign states. Tenth year]. (1917). Petrograd. Retrieved from: https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_v19_rc_1822751/.
10. Tereshchenko, Yu.I. (2008). Hetmanat Pavla Skoropadskoho yak proiav konservatyvnoi revoliutsii [The Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi as a manifestation of a conservative revolution]. In Hetmanat Pavla Skoropadskoho: istoriia, postati, kontroversii [The Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi: History, figures, controversies] (pp. 13–40). Vydavnytstvo im. Oleny Telihy.
11. Khomenko, O. (2023). Diialnist uriadu Ukrainskoi derzhavy 1918 r. u podolanni prodovolchoi kryzy: strukturno-orhanizatsiinyi aspekt [Activities of the government of the Ukrainian State in 1918 in overcoming the food crisis: structural and organizational aspect]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk* [Current issues of humanitarian sciences], 67(2), 44–53. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-7>.
12. Central State Archives of Higher Authorities and Government of Ukraine (TSDAVOU). F. 1115, Op. 1, Spr. 4, Ark. 9.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 10.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.05.2026